

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 11

MOLLA HÜSREV MEHMET EFENDİ
(1400-1480)

14 MART 1985-KAYSERİ

GEVHER NESİBE SULTAN Adına Düzenlenen "MOLLA
HÜSREV MEHMET EFENDİ" Kongresi Tebliğleri
14 Mart 1985
KAYSERİ

EDİTÖR
Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır
ISBN.975-7598-08-9

Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ
(1992)

MOLLA HÜSREV'DE İMAN VE AMEL-İ SALİH MÜNASEBETİ

Doç. Dr. Celâl KIRCA*

İmân ve amel - i salih münâsebeti, diğer bir ifade ile amelsiz imânın makbûl olup olmadığı konusu, İslâm âlimlerini, özellikle kelâmcılarla müfessirleri etkileyen ve onları bu konuda farklı düşünmeye sevkeden önemli bir konudur. İmân - amel münasebetini anlatan ve münâsebeti gösteren pek çok ayet, mevcuttur. Gerek kelâmcılar ve gerekse müfessirler, bu ayetleri, kendi görüşleri istikametinde ele alarak sınıflandırılmış, görüşlerine uygun gelen âyetleri olduğu gibi kabul ederlerken, olmayanları da uygun bir biçimde te'vîl etmişlerdir. Amel - imân münâsebetini anlatan, fakat kelimacılar arasında delil olarak çok sık kullanılmayan, ancak müfessirler tarafından üzerinde önemle durulan ayetlerden birisi di, En ' âm suresinin 158. âyetidir.

Bu ayet, Kur ' ân'ı en iyi bir biçimde yorumlamak ve dolayısıyla sağlam bir inanç yapısına sahip olmak isteyen İslâm âlimlerini, özellikle müfessirleri ve bunlar içinde Fatih döneminin ünlü alimi Molla Hüsrev ' i (ö. 881 / 1481) de etkilemiş ve O ' na " **Risaletun fi Kavlihi Tealâ Lem Tekün Amenet Min Kablû** " (1) adlı risalesini yazdırmıştır. Ayrıca bu risalede Zemahşerî (ö. 538 / 1143) **Kadı Beydavî** (ö.685) **Sadüddîn (Taftazanî)** (ö.793), **İbn Kemâl** (ö.940 / 1533) ve Anadolu Kazazkeri **Sinan Çelebi** ' ye ait risaleler de yer almaktadır.

Bu tebliğimizde bu ayet üzerinde yapılan farklı yorumları ve bu yorumlar içinde Molla Hüsrev ' in (ö. 881 / 148) yerini belirtmeye çalışacağız. Ayet, mücmeldir ve nüzul sebebine dair güvenilir Rivayet tefsirlerinde de her hangi bir kayıt yoktur. Ancak ayetin bir bölümü ile ilgili olarak Hz. Peygamber ' den Ebu Hureyre vasıtasıyla nakledilen bir yorum, elimizde mevcut bulunmaktadır. Müfessirler, bu yorumu esas almakla beraber, ayete yeni farklı yorumlar da getirmişlerdir. İman-amel münasebetine dair görüşlere ise, bu farklı yorumlar,kaynaklık etmiştir.

Zikredilen bu ayette Cenab-ı Hak, şöyle buyurmaktadır:"**Rabbinin ayetlerinden (mu'cizelerinden) biri geldiği gün, daha evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan (hiç) bir kimseye (o günkü) imanı asla faide vermez.Deki:bekleyin biz (de) bekleyicileriz. "** (2)

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Tefsirlerde, bu ayetle ilgili olarak üç ana konuya temas edilmekte ve bu konuların çerçevesi içerisinde farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu üç ana konulardan ;

Birincisi, " Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün " den maksadın ne olduğu, ikincisi, imanın kabul olduğu son an ile, kabul olmayacağı son anın ne olduğu, üçüncüsü ise, iman ile amel arasındaki münasebettir.

1. Rabbinin Ayetlerinden Biri Geldiği Günden Maksat Nedir ?

Ayette zikredilen günden maksat, kıyamet alametlerinden biri olan, güneşin batıdan doğmasıdır. Baıklama, Hz. Peygambere aittir, ve Ebu Hureyre vasıtasıyla nakledilmiştir. Resulullah ' ın bu açıklaması, başta Buharî ve Müslim 'in " Sahih " leri olmak üzere, diğer hadis kitaplarında ve muteber rivayet tefsir kitaplarında yer almaktadır. Resulullah, yaptığı bu açıklamada, " Güneş, battığı yerden doğmadıkça, kıyamet kopmayacaktır. Güneş Batı tarafından doğduğu zaman, toptan bütün insanlar, iman edecekler, fakat işte o gün, " daha evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiç kimseye o günkü imanı asla fâide vermez " (3) buyurmaktadır.

Müfessirler, Resulullah'ın bu yorumunu esas alarak, aynen nakletmişler ve bu mes ' elede her hangi bir yoruma gitmemişlerdir. (4) Bu nedenle bu mevzuda hiç bir ihtilâf da söz konusu olmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ünlü müfessiri Alusî, (ö.1270 / 1854) astronomi bilginleriyle, bu ilme vâkıf olanların, güneşin batıdan doğmasının mümkün olmayacağı görüşünde olduklarını söyler. Zira bunlara göre, güneş, ay ve gezegenler, yön ve hareket bakımından değişmeyen bir yapıya sahiptirler. (5)

Alusî, bu itiraza karşı, Kirmanî ve Seyyid Sened ' in görüşlerini de nakletmek suretiyle cevap vermeye çalışır. Bu alimler, cevaplarında genellikle güneşin hareketi ve burçlar arasındaki seyri üzerinde durarak, böyle bir olayın imkansız değil, mümkün olabileceğini söylerler. (6)

Bu konuda bazı fikrî cereyanların ve bilim adamlarının söyledikleri de bundan pek farklı değildir. Zira 18. yüzyılın koyu **determinizm** anlayışına karşı, **İndeterminizmi** savunan "**vitalizm**" cereyanı ile ünlü filozof **Emile Boutroux** ve ünlü fizikçi **Albert Einstein**, (ö. 1958) a göre, tabiatta zorunluluk değil, imkan ve izafiyet mevcuttur. (7) **Louis Broglie** de " **Madde ve Işık** " adlı eserinde determinizmin krizinden bahsetmekte ve yeni fizik bize ihtimaliyat verir, (8) demektedir.

Çağımızın ilim adamları ise, kıyametin kopup kopmayacağını değil, onun nasıl kopacağını tartışmakta ve 13 değişik düşünce ortaya atarak bu konuya açıklık getirmeye çalışmaktadırlar. (9) Ancak bu varsayımlardan hiç birisi, güneşin batıdan doğması konusunda, bir açıklık getirememişlerdir. Biz inanıyoruz ki, " Allah bir şeyi dilediği zaman, o şeye sadece ol der, o da olur " (10) Güneş, ay ve yıldızların, kendi yörüngelerinde hareket etme kanununu koyan Allah, yeni bir emirle o kanunu yürürlükten kaldırır, yerine yeni kanun koyabilir. Bununla beraber, konuya az da olsa şöyle bir açıklık getirebiliriz : Kainatta mevcut çekim gücü ve bu gücün karşısına çıkartılan jiroskopik denge kuvveti vardır. Zira kainattaki mevcut denge, cisimlerin kendi etraflarında dönüşleriyle meydana gelen santrifüj kuvvetle ortaya çıkar. Dünyamızın güneş etrafında belli bir yörüngeyi muhafaza edebilmesi de, kendi etrafındaki dönüşü sebebiyledir. (11) Güneşin çekim gücüne karşı, soldan sağa doğru saatte 1670 Km. hızla dönerek (12) jireskopik denge sağlamaya çalışan dünyamız güneşin çekim gücünü kaybetmesiyle mevcut dengesini yitirebilir ve böyle bir sebeble bu olay meydana gelebilir.

İzmir ' li İsmail Hakkı ' nın da dediği gibi, tabiî kanunlar, mümkündür, zarurî değildir. Eşyanın kendisinde bile zaruret yoktur. Arzın, insanın ve ağacın varlığından ne zaruret vardır. Nerede kaldı ki, kanunlarda zaruret bulunsun. Hissî mu ' cizeler, çağımız felsefî anlayışında da mümkündür. Asla imkansız değildir. (13)

Allah, illet - eser münasebetinde, hâdiseleri sebepleriyle yaratır. Allah, mevcut tabiât kanunlarını, sebeblere bağlamıştır. Ancak sebepleri de yaratan Allah'tır. Her ikisinde Cenâb - ı Hakk ' ın kudretiyle meydana gelir. Eserleri, müessirlerinden ayırmaz. Yağmuru bulutlar yapar, ancak Allah, dilerse kendisine has bir hikmetle, bazan sebepleri iptal eder, eserleri meydana getirir. (14)

Elmalı ' lı Hamdi Yazır ' ın da dediği gibi, Alah ' ın iki türlü ayeti, yani kudretini gösterdiği ve varlığına işaret kıldığı, iki çeşit delili vardır. Bunlardan birincisi, bilinen ve keşfedilen kanunlar ve tabiat olaylarıdır. İkincisi ise, şu anda olmayan ve müşâhade edilemeyen alametlerdir ki, gelecekte bunlar mutlaka olacaktır. Bunlar da kıyamet alametleridir. İman birinciye değil, ikinciye. (15)

2. İmanın Son Kabul Olduğu An Ne Zamandır ?

Resulullah ' ın, Ebu Hureyre vasıtasıyla rivayet edilen hadisindeki açıklaması, bu konuya da bir açıklık getirmektedir. Ayette geçen " Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün " den maksadın, Resulullah tarafından, güneşin batıdan doğması olarak açıklanması, imanın makbul olacağı son anı da göstermektedir. Resulullah, güneş Batı tarafından doğduğu zaman, toptan

bütün insanlar, iman edecekler, fakat o gün daha evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiç kimseye o günkü imanı asla faide vermez " (16) buyurmuşlardır. Resulullah 'ın bu açıklamasına göre, kıyamet alametlerinden biri olan güneşin batıdan doğması anına kadar, her kim iman eder veya iman ettikten sonra salih amel işlerse, o kimsenin imanı makbuldür. Aksi takdirde de, bu günden sonra yapılacak hiç bir işin ve edilecek imanın bir değeri yoktur. 17 Bu hüküm, hemen hemen bütün meşhur müfessirlerin ortak görüşüdür. Zira ayetin evvelinde, "Bize de kitap indirilseydi, muhakkak onlardan fazla inanırdık "(18) dememeleri için, Allah'ın Kur'ân-ı indirdiği açıklanmaktadır. Allah, bu ayetiyle inanmayanlara şöyle seslenmektedir : İşte size kitap, ona inanın ve iman edin. Şayet inanmaz iseniz, acıklı bir azap ile cezalandırılacaksınız. Ama halâ inanmıyorsunuz. İnanmak için mutlaka kendilerine azap edecek meleklerin gelmesini, yahut bizzat Rabbinin gelmesini veyahut da Rabbinin ayetlerinden yani mu'cizelerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar. Bekleyin, biz de bekliyoruz.

0 gün geldiği zaman, daha önce inanmış olanlar müstesna, inanmayanların o gün inanmaları, kendilerine asla faide vermiyecek ve onlar, ebedî cehennemde kalacaklardır. Bu ayette bir tehdid vardır ve bu tehdid de inanmıyanlarıdır. Zira güneşin batıdan doğması esnasında, gaybe ait olan ve daha önce olacağı haber verilen şey, artık meydana gelmeye başlamıştır. Gözler, bu olayı görmüş ve bu olayın dehşetinden kalblere korku dolmuştur. Ölüm korkusuyla, her türlü arzu ve istekler de sona ermiştir. Kıyametin kopacağı artık kesinkes anlaşılmıştır. Böyle bir durumda iman etme, ye ' s ve ümitsizlik anında iman etmeye benzer. Firavun ' un imanı gibi. Nasıl ki, Firavun boğulma esnasında, çaresizliğinden ve ümitsizliğinden ötürü iman etmiş ve o andaki imanı kendisine fayda vermemiş ise, aynı şekilde kıyamet alametlerinden olan güneşin batıdan doğması sırasında, iman eden kimselerin de, o esnadaki imanları kendilerine fayda vermiyecektir.

Ebu Hureyre ' den nakledilen bir diğer hadiste de Hz. Peygamber, " Bir kimse, güneş batıdan doğmazdan evvel tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul eder " (9) buyurmuştur. Bu hadis de, tevbenin dolayısıyla iman etmenin de son anını, güneşin batıdan doğması olarak açıklamaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki, bu hüküm, şu andaki insan hayatı için değil, kıyamet gününe şahit olacak olan insanlar içindir. Şu anda hayatta olan insanlar için, imanın makbul olma zamanı, ye ' s ve ümitsizliğin bulunmadığı andır.

3. İman Ve Amel Münasebeti :

Ayette, kelâmcılarla müfessirler arasında önemli görüş ayrılıklarına ve ihtilafa sebep olan en önemli konu ise, iman ve amel münasebetidir. Aralarında anlayış ve yorum farklılıkları bulunsa da, bu konuda kelâmcılar,

iki ana guruba ayırmışlar, bunun tabii bir neticesi olarak da müfessirler, bu iki görüşten birini savunmak zorunda kalmışlardır. Bu iki görüşten,

Birincisine göre, amel imanın tarifine dahildir.
İkincisine göre ise amel, imanın tarifine dahil değildir.

Molla Hüsrev, yukarıda adını zikrettiğimiz risalesinde, bu ayetin I. ve II. yönleri üzerinde değil de, özellikle III. yönü, yani iman - amel münasebeti konusunda görüşlerini açıklamıştır. O bu konudaki görüşlerini risalesinde açıklarken, özellikle Kadî Beydavî (ö.685 / 1286) den nakillerde bulunmuş ve Zemahşerî (ö.538 / 1143) nin görüşünü hedef alarak onu tenkid etmiştir.

Molla Hüsrev ' e göre iman - amel münasebetini ele alıp incelemeden önce, imanın istilâhî tarifine, amel ile olan münasebetin ve bu konudaki önemli görüşleri kısa da olsa nakletmemizde yarar vardır. Zira imanın istilâhî tarifi, netice olarak iman - amel münasebetini gösterdiği gibi, amelsiz imanın makbul olup olmadığını da gösterir.

1. görüşe göre iman, kalbin tasdiki demektir. (20) Eş ' arî (ö.324 / 936), Ebu Bekr el - Bâkılânî (ö.403 / 1013), İmam Gazzalî (ö.505 / 1111) ve Seyfüddîn el - Âmidî (ö.631 / 1233) bu görüşe sahip olan kelamcılardır.

Ebu Mansur Maturidî (ö.333 / 944) de, imanı kalbin tasdiki olarak anlar. (21)

2. görüşe göre, iman, mücerret olarak dilin ikrarıdır. Mürcie ve Kerrâmiye fıkraları bu görüştedir.

3. görüşe göre, iman, inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi, dilin de bunu söylemesidir. (22) Ebu Hanife (ö.150 / 767) ve hanefilerin çoğunluğu bu görüştedir.

4. görüşe göre, iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve (İslâmın esası olan) rükünleri işlemektedir. (23) Bu tarife göre, iman, üç temel esastan meydana gelmekte ve amel de imanın bir parçası olmaktadır. Haricîler, Mu ' tezile ve Zeydiyye fırkası bu görüştedirler.

İmanın bu farklı tariflerinden de anlaşılacağı üzere, Eş ' arî, ve Maturîdî mezhepleriyle Ebû Hanife, imana, ameli dahil etmezlerken, Haricîler, Mu ' tezile ve Şîa'nın Zeydiyye kolu imana, ameli de dahil ederler.

Müfessirler ise, ayetleri yorumlarken, kendi kanaatlerinden ziyade mensubu bulunduğu mezhebin görüşü istikametinde yorum yaparlar ve buna da özel bir itina gösterirler. Bu genel kaidenin dışına çıkarak yorum yapan pek az müfessire tesadüf edilir. Ayrıca tefsirde kendi mezhebinin görüşlerini

belirtmeye özen gösteren ve bu konuda meşhur olan; dil, üslup ve yorum gücüyle kendisini kabul ettiren müfessirler de mevcuttur.

Amelsiz imanın makbul olmayacağını eser vererek savunanların başında, Mu'tezile mezhebi ve onun tefsirden ünlü temsilcileri Kadî Abdülcebbar ve Zemahşerî gelmektedir. Molla Hüsrev, risalesinde Zemahşerî'yi hedef aldığından Kadî Abdülcebbar'dan ziyade onun görüşlerine yer vermekte yarar vardır. Zemahşerî'nin görüşü aynı zamanda Mu'tezile mezhebinin de görüşü olmaktadır. Zemahşerî 'ye göre, sahih iman, hakka itikad etmek, onu diliyle açıkça söylemek ve amelleriyle de onu gerçekleştirmektir. Kim itikadı terkederse, diliyle ikrar etse ve amelleriyle gösterse de o, münâfıktır. Kim, diliyle söylemeyi terkederse, o kâfirdir. Kim de ameli terkederse, o fâsıktır. (24) Zira Zemahşerî 'ye göre ibadetler, imandan bir parçadır. Çünkü iman, itikad, ikrar ve amelden ibarettir. (25)

Yine O 'na göre, iman etmesi gerektiği zamanda iman etmemiş bir kişi ile, zamanında inanmış, fakat hiç bir hayır yapmamış olan bir kişi arasında bir fark yoktur. Zira Allah, muhtelif ayetlerinde iman ile ameli birlikte zikretmiştir. Bu ikisinden her hangi biri, diğeri olmaksızın sahibine fayda vermez. (26)

Şî'a'nın Zeydiyye koluna mensup olan Şevkânî'ye göre de amelsiz iman, Mu 'teber değildir. O, Enfâl suresinin 1. ayetini tefsir ederken, Allah 'dan korkmak, müslümanların arasını bulmak ve Allah ve Resulüne itaat etmekten müteşekkil üç şey olmadan iman asla sabit olmaz. Kim, muttakî değil ise, Allah ve Resulüne itaat etmiyorsa, o kimse mü 'min değildir, (27) der. Aynı şekilde, kim, kıyamet alametlerinden önce ve sadece inanmış, fakat imanında bir hayır kazanmamış ise, böyle bir iman da o kişiye faydası yoktur. (28)

Amelin imana dahil olduğunu savunanlara karşı, amelin imana dahil olmadığını söyleyenlerin başında ise Ehli Sünnet âlimleri gelmektedir. Amelsiz iman, hükmünü inkar etmedikçe makbul olduğu görüşünde olan Eş'arî ve Maturidî kelamcıları ve müfessirleri En'am suresinin 158. ayetini, Mutezile kelamcılarının aksine, kendi görüşleri istikametinde te'vil edip yorumlamışlardır.

Maturidî mezhebinin kurucusu Ebu Mansur Maturidî, bir nüshası da Kayseri Raşit Efendi kütüphanesinde bulunan ve nadir elyazmaları arasında yer alan "Te'vilâtü'l-Kur'an" adlı tefsirinde bu ayeti şöyle yorumlamaktadır:

" İmansız amel, fayda vermez. Bir kişi, inanmadığı halde bir hayır yaparsa, bu hayır ona faydası olmaz. Kıyamet alametlerinden önce inanarak bir hayır işlemiş olan kişiye, imanı fayda verir. İnanarak bir hayır işlememiş

olan kişiye, kıyamet alametlerini ve azabını gördüğü sırada, iman etmiş olması ona asla fayda vermez. (Bu ayetin yorumu ile ilgili olarak şöyle de) denilmiştir : İrtidad etmeye ve dininden dönmeye kesin olarak karar veren kimseye, imanı asla fayda vermez. İmanında bir hayır kazanma demek, tasdikinde Allah'ı ta'zim ve yüceltme demektir " (29)

İman ve amel arasındaki münasebet konusunda Fahreddîn er- Râzî ' nin (ö. 606 / 1209) görüşü ise şöyledir : "İman edenler ve amel-i salih işleyenler " ayetine dayanarak, amelin imandan bir parça olduğunu söylüyorlar. Bu ve benzeri ayetler, amelin, imandan bir parça olduğunu değil, bilakis, imandan bir parça olmadığını gösterir. Zira ayette önce imandan bahsedilmekte, daha sonra da amel - i salih iman üzerine atfedilmektedir. Bu ikisi bir birinden farklıdır ki, biri diğeri üzerine atfediliyor. Aksi takdirde imanın amel - i salih ile birlikte tekrar zikredilmesi gerekirdi. " (30) En ' am suresi 158. ayetinin tefsirinde, bu konu ile ilgili olarak Râzî ' nin bir yorumuna raslamıyoruz. (31)

Kadî Beydavî ' ye göre ayetin yorumu biraz daha farklıdır : O'na göre, bu ayet, amelsiz imanın mu 'teber olmadığını söyleyenlerin delilidir. Ancak böyle bir hüküm, kıyamet gününe tahsis edildiği takdirde mu 'teberdir. (yani sadece kıyamet gününde, amelsiz iman fayda vermez, yoksa bunun haricinde, amelsiz iman, fayda verir.) Ayette terdid, yani bir fikri iki ihtimalle anlatma vardır. Daha önce inanmamış veya inandığı halde amel-i salih işlememiş hükmünün geçerliliği ise, imanın bir kişiden soyulmamış olması şartına bağlıdır. (Ayet, imansız amelin mu 'teber olmayacağını iki ihtimalle anlatmış olmaktadır.) (32)

Kadî Beydavî ' nin bu yorumu, kendisinden sonra gelen müfessirleri, özellikle Osmanlı ülomasını ve bunlar içinde Molla Hüsrev'i de etkilemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Molla Hüsrev, Kadî Beydavî ' nin te 'sirinde ziyadesiyle kalmıştır. Onun tesirinde kalması da gayet tabiidir. Zira O, Kadî Beydavî ' nin tefsirine kısmen haşiye yazmıştır. Ayrıca bu tefsir, Osmanlı ülomasınca değer verilen ve çok okunan bir eserdir. Aynı etki 19. yüzyılın ünlü müfessiri Alusî ' de de görülür. (33)

Nesefî ise, ayette geçen "hayr" kelimesini, ihlas kelimesiyle tefsir eder. (34) Bu yorumu göre ayetin anlamı, imanında samimiyet kazanmamış ise imanı ona fayda vermez, demek olur. Ona göre, hayır, amel - i salih değil, ihlâs ve samimiyettir.

İbn Kemal Paşazâde ' ye göre ise bu ayetin anlamı şöyledir : İmanın fayda verebilmesi için iki şeyin birlikte bulunması gerekir. Birincisi, kalb ile itikad, ikincisi, dil ile ikrardır. Ayette geçen " Amenet " lafzıyla birincisi, " Ev Kesebet " lafzıyla da ikincisi kasdedilmiştir. Çünkü kesb, yani kazanma,

cisme ait organlarla olur. Dil de bu organlardan biridir. Ayetin anlamı görüşümüze göre budur " (35) Görüldüğü kadarıyla bu yorum, Ebû Hanifenin iman tanımına uygun düşmektedir.

Celâleyn tefsirinin ünlü iki haşiyesi olan, Sâvi ve Cemel'e göre ise bu ayette iki kısım bulunmaktadır. 1. kısım "**Lem Tekün Âmenet**" 2. kısım ise "**Ev Kesebet**" tir. Bunlardan birincisi, kâfirler için, ikincisi ise âsi mü'minler içindir. (36) Böyle bir anlayışın neticesinde ayetin yorumu şöyle olur: Kâfirler daha önce iman etmemişler ise o gün iman etmeleri ve amel-i salih işlemeleri kendilerine fayda vermez. Aynı şekilde âsî bir mü'min de o günden önce tevbe etmemiş ve pişmanlık duymamış ise, o gün pişmanlık duyup tevbe etmesi de kendisine fayda vermez.

Bu izah ve açıklamalardan sonra Molla Hüsrev'in iman ve amel-i salih anlayışına geçebiliriz.

4- Molla Hüsrev'e göre iman-amel münasebeti :

Molla Hüsrev'e göre, "Daha evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan bir kimseye, o günkü imanı asla faide vermez" hükmünden maksat, o günkü imanın ve o imanla yapılan amel-i salihin, fayda vermemesidir. (37)

Bu hüküm, kıyamet gününe ait oluşu, imanın o günde edilmiş olması sebebiyledir. Aynı şekilde kıyamet gününde yapılan amel de geçersizdir. Gerek iman, gerekse amel - i salihden ibaret olan her iki işte de, esas olan imandır. Her ikisinden ve ikisinden biriyle menfaatlenmek için, mutlaka kıyamet gününden önce imanın bulunması şarttır. Böyle bir imana sahip olarak yapılan amel - i salihin mu ' teber olması mutlaka zorunludur. Çünkü böyle bir durumda, amel - i salih makbul olmasa da, kişide bulunan iman, mutlaka ona fayda verir. Bununla beraber, mücerret bir iman, kişiye yeterlidir de diyemeyiz. (İmanın olgunlaşması için amel - i salihe ihtiyaç vardır.) İmanlı olarak yapılan amel - i salihin durumuna gelince, inanarak salih amel işleyen bir kişiden, iman giderse, zorunlu olarak amel de gider.

Molla Hüsrev, burada görüşünü desteklemek için, Kadî Beydavî ' den gramerle ilgili bazı nakillerde bulunur ve onları şerh eder. Kadî Beydavî ' nin terdîd, yani bir fikri iki ihtimalle anlatma fikrinin, doğruluğunu kaydeder ve şöyle der : Bir şeyin varlığına bağlı olan iki şey, o şey yok olduğunda, yok olur. Kadî Beydavî ' nin terdid ile ilgili fikri, aynı zamanda Keşşâf sahibi Zemahşeri ' yi de reddeder. Gerçi Zemahşerî, ayetin zahirine uygun olarak " Kesebet " fiilini " ev " atfı ile " Âmenet " fiili üzerine atfetmiş ve umumî olumsuzluk değil, kısmî olumsuzluk söz konusudur. Şayet umumî olumsuzluğu murat etmiş ise de bu doğru değildir. Çünkü burada umumi

olumsuzluk kasedilseydi, o günden önce inanmış fakat imanında bir hayır kazanamamış onların, sonradan kazandıkları hayrın boş olması gerekirdi.

(Ona göre) ayette sanki şöyle denilmektedir : Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün, her durumda imanın bulunması mutlaka zorunlu olduğundan, o güne kadar inanmamış veya inandığı halde amel-i salih işlememiş bir kişiye, o gün inanması asla faide vermez. Bununla beraber, bir kişi, amelden yoksun az bir imana sahip de olsa, onun imanı kendisine fayda verir. Bu iman, onu, ebedî cehennemde kalmaktan kurtarır. Bir başka ifadeyle kıyamet alametlerinden biri meydana geldiği günden önce, inanmayan veya imanına amel - i salihle katkıda bulunmayan kişiye, o gün iman etmesi fayda vermez. Aynı şekilde, o günden önce inanmış ve imanına ibadetle katkıda bulunmuş ise, bu durum, o kişiye fayda verecektir. Ancak, bir kafirin o esnadaki imanı ile, asî bir mü ' minin o andaki tevbesi ve ibadeti kendilerine asla fayda vermeyecektir. (38)

Kâdî Beydavî ayrıca, "Kesebet" cümlesini "lem tekün" üzerine atfedilebileceğini de söylemiştir. Böyle bir atıf durumunda " fî İmânihâ " lafzındaki iman, o gün yapılan imandır. Yoksa kıyamet gününden önceki iman değildir. Bu anlayışa göre ayetin anlamı, kıyamet gününde iman eden bir kişinin, o gün ettiği iman ve yaptığı hayır kendisine fayda vermeyecek demektir. " Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün, daha evvel iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiç kimseye, o günkü imanı asla faide vermez " ayetinin anlamı işte budur. (39)

Molla Hüsrev ' in risalesinde yaptığı bu izah ve açıklama ile daha önce görüşlerini sunduğumuz müfessirlerin görüşleri arasında bir mukayese yapıldığında açıkça görülür ki, Molla Hüsrev, büyük ölçüde Kadî Beydavî ' nin tesirinde kalmış, onun görüşleri istikametinde ibareleri şerhedip açıklamıştır. Kadî Beydavî ' nin tesiri, sadece Molla Hüsrev ' de değil, diğer Osmanlı alimleri üzerinde de görülür. Zira Kadî Beydavî ' nin Osmanlı medreselerinde önemli bir ağırlığı olmuştur. Bu ağırlık, tefsirinin kısa, öz ; ifadesinin ve üslûbunun veciz oluşunda yatmaktadır. Bununla birlikte diğer bir sebebe, ibaresinin zor oluşu nedeniyle, zor olanı okuyalım ve okutalım ki, kolay olan daha rahat okunur, anlayışdır.

Bununla beraber Molla Hüsrev, bu konuda Kadî Beydavî ' nin aksine Zemahşeri ' ye açıkca karşı çıkar ve o ' nu tenkid eder. Kadî Beydavî, bu konuda daha ılımlı ve daha hoşgörülüdür. Molla Hüsrev ise, Kadî Beydavî ' den daha katı ve mensubu olduğu Ehl - i Sünnet anlayışına daha sıkı bağlıdır. O, ameli imanın bir parçası kabul etmez, bu sebeble de amelin hükmünü inkar etmedikçe, amelsiz imanın varlığını kabul eder.

D İ P N O T L A R

- 1- Molla Hüsrev, Risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde 451 / 13
- 2- En 'âm, 6 / 158
- 3- Buharî, Camiu 's - Sahih, İstanbul, 1979, V / 195, K. et - Tefsîr Suretu 'l En 'âm ; Müslim, Sahih, K. İmân, H.N. 248; Ebû Davud, H.N. 4312; İbn Mace, H.N. 1352; Tirmizî, K. et - Tefsîr, Suretu 'l En 'âm, H.N. 3071; Ayrıca bu konuyu açıklayan diğer hadisler için bakınız : Müslim, K. İman, H.N. 249, 250; Ebû Davut, K. Melâhim, İbn Mace, K. Fiten, H.N. 4069; 4070.
- 4- İbn Abbas, Tenviru 'l - Mikbâs, Beyrut, Tarihsiz. s. 123; Mücahid b. Cebr, Tefsiru Mücahid, İslâmabâd, Tarihsiz, 1 / 228 ; Muhammed b. Cerîr et - Taberî, Camiu 'l Beyân, Mısır, 1968, VIII / 96, 97, İbn Kesîr, Tefsîr, Kahire Tarihsiz, 111 / 367, 368; Kurtubî, el - Cami 'u li Ahkâmi 'l Kur 'ân, Beyrut, 1965, VII / 142, 143; Zemahşerî, el - Keşşâf, Beyrut, Tarihsiz, 11 / 63; Razî, Mefatihü 'l Gayb, Tahran, Tarihsiz, 14 / 7; Neseî, Medârik, Beyrut, Tarihsiz, 11 / 42; Ebussuud, İrşâd, Beyrut, Tarihsiz, 111 / 204; el - Bağdadî, Lübabu 't - Te 'vîl, Beyrut, Tarihsiz, 11 / 69, Alusî, Ruhü 'l Maanî, Beyrut, Tarihsiz, VIII / 63, 65.
- 5- Alusî, a.g.e. VIII / 63.
- 6- Alusî, Ruhü 'l Maanî, VIII / 64.
- 7- Osman Pazarlı, Din Psikolojisi, İstanbul, 1968. s. 220, 221.
- 8- L. Broglie, Madde ve Işık, Ter, Nusret Kürkcüoğlu, İstanbul, 1977. s. 186, 196.
- 9- Bob Allison, Bilim Açısından Kıyamet Nasıl Kopacak ? , Bilim ve Teknik, Ocak, 1976, Sayı, 98, s. 12 - 16.
- 10- Yasin, 36 / 82
- 11- Hüseyin Demirkan, Yıldızların Esrarı, İstanbul, 1978, s. 79, 80.
- 12- Taşkın Tuna, Uzay ve Dünya, İstanbul, 1982, s. 73.
- 13- İzmir 'li İsmail Hakkı, Yeni İlm - i Kelâm, Şehzadebaşı, 1339 - 1341 s. 242-244
- 14- O. Pazarlı, Din Psikolojisi, s. 221.
- 15- Hamdi Yazır, Hak Dini Kur 'ân Dili, İstanbul, 1936, 111 / 2104, 2105.
- 16- Buhari, Sahih, K. et - Tefsîr, Suretu 'l En 'âm, Müslim, H.N. 248.
- 11- Taberî, Tefsir, VIII / 96, 97 : İbn Kesîr, Tefsir, 111 / 336, 337; Razî, Tefsir, XIV / 7, Kadî Beydavî, Envârü 't Tenzîl, Mısır, 1968, 1 / 339, Kurtubî, el - Cami VII / 142; Ebussuud, İrşâd, 111 / 204, R. Rıza, el - Menâr, Beyrut, Tarihsiz, VII / 212. Merağî, Tefsir, Beyrut, Tarihsiz, VIII.cüz, s. 81; Elmalî 'lî, Hak Dini, 111 / 2105.
- 18- En 'âm. 6 / 157.
- 19- Müslim, Sahih, K. Zikr, Bab no: 12, H.N. 2703.
- 20- Ebu 'l Hasan el - Eş 'ari Kitabü 'l Luma, Mısır 1954 S. 123,
- 21- Ebu Mansur Maturidî, Kitabü 't - Tevhid, İstanbul, 1979. s. 375 -376, 380: Ayrıca bu konuda bakınız : Saim Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidî, İst. 1980. s. 226, Vehbi Ecer, Türk Din Bilgini Maturidî, Ankara, 1978, s. 51 - 60. Şerafettin Gölcük, İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslâm Kavramları, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1977, sayı, 2, s. 187 - 195.)
- 22-Ebu Hanife, Fıkhu 'l Ekber, Ebu 'l Müntehâ Şerhi, Baskı yeri yok, Tarihi, 1288, s. 18. İmam Azamın Beş Eseri, İstanbul, 1981, s. 32.
- 23- Zemahşerî, Keşşâf, 1 / 129, 1 / 478, 2 / 64; Şevkânî, Fethü 'l Kadîr, II / 283, İbn el-Münîr, el - İskenderî, el - İnsâf fima Tedammenehu 'l Keşşâf, Keşşafın kenarında, 1/129, Razî, Tefsir, XV / 119, 121, Mahmut Hicâzî, et - Tefsiru 'l Vadîh, Mısır, 1964, V / 34. Kadî Beydavî, Envârü 't - Tenzîl, 1 / 339.

- 24- Zemahşerî, Keşşâf, 1 / 129.
- 25- Zemahşerî, a. g. e. 1 / 481.
- 26- Zemahşerî, a. g. e. 11 / 63 - 64.
- 27- Şevkânî, Fethu 'l Kadir, 11 / 283.
- 28- Şevkânî, a. g. e. 11 / 182.
- 29- Ebû Mansur Maturidî, Te ' vilâtu ' l Kur ' ân, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, yazma, No: 47, v. 181 b. 182 a.
- 30- Razî, Mefatihü ' l Gayb, 11 / 127.
- 31- Razî, a. g. e. XIV / 7.
- 32- Kadî Beydavî, Envârü ' t - Tenzîl, 1 / 339.
- 33- Alusi, Ruhü ' l - Maânî, VIII / 67.
- 34- Nesefî, Medârik, II / 42.
- 35- İbn Kemal Paşazade, Risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde, 451 / 13, v. 31 b.
- 36- Şeyh Ahmed es - Sâvî, Hâşîye Alâ Tefsiri ' l - Celâleyn, Matbâ - i Âmire, Tarihsiz, 11 / 48, Şeyh Süleyman Cemal, Haşîyetü ' l - Cemal, Beyrut - Tarihsiz, 11 / 113.
- 37- Molla Hüsrev, Risale, Amcazade, 451 / 13, v. 30 a.
- 38- Molla Hüsrev, Risale, v. 30 a, 30 b.
- 39- Molla Hüsrev, Risale, 30 b.